

## „... az anyaság és apaság kutatása történelmi perspektívában...”

*Anyák és apák. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918).* Szerk.: Erdélyi Gabriella. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. 300.

A „Magyar családtörténet a modernitás előtt: Gyermekkor és mozaikcsaládok a 16–19. században Lendület Családtörténeti Kutatócsoport” eredményei az utóbbi években jelentősen árnyalták a premodern családkról alkotott képet. A kutatócsoport tematikus tanulmányköteteinek célja kifejezetten a módszertani kísérletezés; ezek sorában az *Anyák és apák. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban* című kötet immáron a harmadik.<sup>1</sup> A kutatásban résztvevő történészek, történeti demográfusok, irodalomtörténészek, társadalomtörténészek, gazdaságtörténészek, antropológusok és történeti néprajzkutatók interdiszciplináris vizsgálatokkal mutatják be a kötetben a modernitás előtti (mozaik) családokban megfigyelhető szülői szerepmintákat, azok változásait és átalakulásait, illetve a családmodellek és stratégiák sokszínűségét.

A kötet a 2018. október 25–26-án tartott, *Apák és fiúk, anyák és lányok. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban* című konferencia előadásainak egy részét tartalmazza. (Az előadások másik része a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2020. évi 4., *Édesek és mostohák: szülői szerepek* című tematikus számában jelentek meg.)

A könyv borítóján Munkácsy Mihály *Besuch bei einer Wöchnerin* (1879) című festményének részlete látható, amely három fiatal nő látogatását ábrázolja gyermekágyas rokonuknál. A kép a szülői gondoskodás és felelősség családon belüli megosztására hívja fel a figyelmet, egyúttal vizuálisan is felveti a kérdést: hogyan viszonyultak az apák, illetve az anyák gyermekeikhez, és ez (hogyan) változott az évszázadok során? A könyv (a bevezető mellett) három nagy egységbe rendezett tanulmányai erre a kérdésre keresik a választ.

Erdélyi Gabriella szerkesztői bevezető tanulmánya a 2018-ban megtartott konferencia előadásainak gondolatait fűzi össze (így utal a *Korall*-ban megjelent írásokra is), és ismerteti a kutatások eredményeit, amelyek tükrében további inspiráló alapvetések fogalmazódnak meg. Ezek közül kiemelendő az apaság fogalmával, illetve



<sup>1</sup> A korábban megjelent módszertani tematikus tanulmányköteteket lásd: ERDÉLYI (SZERK.), 2019; ERDÉLYI (SZERK.), 2020.

az apasággal szemben támasztott igények és követelmények kapcsán megfigyelhető jelenség, miszerint az apaságról alkotott modern kép nagyban hasonlít a kora újkori (nemesi) családfőkkel szemben támasztott elvárásokhoz, azonban jelentősen eltér az apaság 19. századi értelmezésétől. Holott az iparosodott Európában a 19. század közepére teszik a kenyérkereső apa és a tőle függő háziasszony anya szerepfelosztás társadalmi rétegeken is átívelő és máig meghatározó megjelenését. Az anyaság értelmezése és az anyákkal szemben támasztott elvárások ezzel szemben jóval statikusabbnak tekinthetők az évszázadok társadalmi átalakulásainak tükrében is.

A kötet első nagy tematikus egysége az anyaság és az apaság értelmezését járja körül a kora újkori nemesi családokban. Orgona Angelika tanulmánya ruszкаи Kornis Gáspár emlékiratainak elemzésével indul, s ezek tükrében mutatja be a kora újkori patriarchális férfiidentitás és a családfői szerep értelmezéseit és összefonódásait. A szerző – ahogyan Kornis Gáspár is tette – rokoni-érzelmi kötődések mentén értelmezi a család fogalmát, és elemzi azokat az összehangolt politikai és gazdasági lépéseket, amelyekből egységes családi stratégiát állítottak fel. A tanulmány végére egy olyan tudatos családi együttműködés bontakozik ki, amelynek nyomán képesek voltak társadalmi pozíciójukat megőrizve átvészelni a családfő, Kornis Gáspár meggyilkolását, sőt, egykori hatalmát átörökítve befolyásukat tovább növelték. Ezt követően azonban újabb tragédiával kellett szembenézniük: Gáspár örököse, Kornis Boldizsár meggyilkolásával. Ebben a helyzetben is megmutatkozott a család összetartása, és bár ismét száműzetéssel, valamint birtokvesztéssel is járó egzisztenciális válságba kerültek, együttműködésük nyomán a 17. századi Erdély politikai viharait sorra átvészelték.

Erdélyi Gabriella tanulmányában Nyáry Krisztina lavírozását mutatja be előbb házassága, majd özvegysege idején anyja, Várdai Katalin és anyósa, Czobor Erzsébet között. A családi levelezésre épített elemzés kimutatja, hogy a főúri családok lányai (újra)házasodásának ügye a családok között komoly egyezkedés tárgya volt, és kimenetelét a mindenkori erőviszonyok határozták meg. Nyáry Krisztina előbb Thurzó Imre, majd az ő halála után Esterházy Miklós felesége lett. Az élete során viselt lány, majd feleség, illetve özvegy szerepkörök során anyja és anyósa mellett folyamatosan meghatározó volt számára nővére, Telegdi Anna is, aki szintén egyfajta anyaszerepben támogatta 14 évvel fiatalabb hűgát. A négy nő közötti levelezés jól mutatja belső viszonyaikat is, amelyben mind a statikusság, mind az éppen aktuális családi helyzetek mentén kibontakozó változások is megfigyelhetők. Erdélyi Gabriella tanulmányának egyik leginkább figyelemfelkeltő újdonsága, hogy szemben a Nyáry Krisztináról kialakult, 19. századi életrajzán alapuló képpel, amely szelíd, könnyen befolyásolható nőként írja le, bemutatja, hogy a két domináns nagyszony között manőverező fiatal özvegy hogyan tudta saját akaratát érvényesíteni, és végül hogyan érte el, hogy maga dönthetett második férje kilétéről.

A tanulmánykötet második egysége a szülői szerepminták alakulását mutatja be a 18. század közepétől a 20. század elejéig. László Zsófia pedagógiai, életvezetési könyvek, halotti beszédek és jogszokások elemzésére épített kutatása felfedi, hogy az anyaságra való felkészülés és az anyai feladatok felértékelődése miatt a 18. századtól a nőkre irányuló figyelem fokozatosan nőtt. A kiadványokban is megfogalmazott elvárások szerint az anyáknak minden idejüket, testi és szellemi energiájukat gyermekeik gondozására kellett (volna) fordítaniuk. Bár a tanulmány

nyitva hagyja a kérdést, hogy a bemutatott, elvárt normák be(nem)tartása az egyén szintjén hogyan jelent meg, a kötet tanulmányaiban ezzel rendkívül jól párhuzamba állítható elemzések olvashatók, amelyek együttesen nagymértékű inspirációt jelenthetnek a további kutatások számára.

Kucserka Zsófia ezt a gondolatmenetet viszi tovább, tanulmányában két női diáriumot, Kornis Anna 14–15 éves, illetve Kölcsey Antónia 17–22 éves korában vezetett naplóját vizsgálja. Írásának felütése Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényére reflektál. Ezen az irodalmi párhuzamon keresztül vezeti fel, hogy míg a 18. század közepétől a férjének engedelmessé, szelíd feleség számított irányadónak, addig a 19. század második felétől a családi viszonyokban aktívabban megélt női szerepek válnak meghatározóvá. Éppen ez történik a Baradlay családdal is, mikor a hatalomelvű apa, a kőszívű ember halála után a fiai számára vertikálisan meghatározott szigorú leszármazási rendben megfogalmazott szerepkörökkel szemben fellép a szeretetelvű anya. Kornis Klára és Kölcsey Antónia naplójából bonyolult családon belüli érzelmi-kapcsolati minták bontakoznak ki. A tanulmány a naplót végig irodalmi kontextusban vizsgálja, így egyszerre mutatja be a fikciókban ábrázolt normákat és valós (egykor élt) nők naplóiban leírt megéléseit.

Tamás Máté tanulmányában a gazdaság- és a társadalomtörténet módszereit párhuzamosan használva, a Lackenbacher család multiregionális rokoni kapcsolatát vizsgálja vállalkozásuk, a Moses Lackenbacher & Compagnie, és annak pozícióba helyezése érdekében tett vallásváltásaik tükrében. A tanulmány a vállalkozás többszöri átszervezésén keresztül mutatja be a családi kapcsolatok alakulását, amelyek erős befolyással bírtak magára a vállalatra is.

Molnár Ágnes írása Kiskanizsa polgárosodó, kertészkedő-piacozó társadalmában elemzi szülők és gyermekeik kapcsolatát a 19–20. század fordulóján. A szerző tanulmányában három fontos megállapítást tesz. Egyrészt arra a következtetésre jut, hogy a kiskanizsai családokban a 19. század második felétől megfigyelhető a gyermekszám csökkenése, ami befolyásolja a velük való bánásmódot is, másrészt arra, hogy a változó gazdasági helyzet a gyermekekre is kihat, a családi gazdaságon belül elfoglalt szerepük egyre fontosabb lesz. Harmadrészt pedig azt állapítja meg, hogy a gyermekek egyre nagyobb számban választanak a mezőgazdaságtól eltérő szakmát, így a szülők tanítói szerepe megváltozik, illetve háttérbe szorul. Ezek az eredmények azon megállapítás tükrében válnak igazán izgalmassá, hogy az egész vizsgált korszakon átívelően a vagyoni átörökítésének módja ugyanakkor változatlan maradt, végig az egyenlő örökösödés figyelhető meg.

A kötet negyedik egysége a statisztikai-módszertani elemzésekre koncentrál. Tóza-Rigó Attila tanulmányában a 16. században élt pozsonyi családok házassági stratégiáit vizsgálja, azon belül is az újraházasodás és az egyes családokra jellemző gyermekszám statisztikai összefüggéseit elemzi. Megállapítja, hogy az adott mester kapcsolatrendszerének fenntartása, illetve átörökítése érdekében a kézművesek közösségei az özvegyek szakmán belüli újraházasodását szorgalmazták. Ez a megoldás – egy-egy mester özvegyének feleségül vétele – a céhlegények számára, a céhbelépés feltételein könnyítendő, kifejezetten vonzó volt. A tanulmány a források statisztikai elemzése mellett az egyes végrendeletek különböző esetei közül is válogat, ami által, a makro- és a mikroelemzési módszerek váltakozásával többféle aspektusból is bemutatja a vizsgált kérdést.

Koloh Gábor az ormánsági, azon belül pedig a vajszoói kerület jellemzően református családait vizsgálja a kiházásított gyermekek házassági szerződése alapján. Elemzésében rámutat, hogy a házassági szerződések hogyan rajzolják ki a házassággal, illetve az újránházassággal vállalt családi szerepeket. Mindez a térségben jellemző egykésés, és a lányos családokba belépő és ott gazdasági szerepet vállaló nők szempontjából válik igazán érdekessé.

Koloh Gábor írásával párhuzamba állítható Bozó-Szűcs Diána tanulmánya, aki az aszódi evangélikus közösség mozaikcsaládait vizsgálja az újránházasságok mentén. A vizsgálat módszertana azonban eltérő, ugyanis Bozó-Szűcs Diána kutatását egy relációs adatbázis kialakítása nyomán végzi. Ennek leírása a tanulmányban erős hangsúlyt kap. Az 5047 személy 21 táblára épített adataiból létrehozott adatbázis egyszerre alkalmas demográfiai és mikrotörténeti megközelítés alapján végzett elemzésekre is, amely izgalmas, kettős szempont a kötet több tanulmányára is jellemző. A szerző ezzel a vizsgálati módszerrel 410 családot különböztet meg, melyeket 1289 házasság mentén köt össze. Ezek közül az Aszódon kötött frigyeket emeli ki (több társadalmi rétegre szalazva, és külön-külön elemezve őket), és ezek alapján következtet az így létrejött (mozaik)családok tagjainak házassági stratégiáira.

Míg a kötet tanulmányainak többsége jellemzően a szülők, illetve a család egészének tükrében jelenítik meg kutatásuk tárgyát, Tótós Áron írása a gyermekek szempontját emeli vizsgálatának középpontjába. A 19. században Marosvásárhelyen élt árvák helyzetét vizsgálja, meghatározása szerint az egy vagy mindkét szülőjüket elvesztett, 15 évnél fiatalabb gyermekeket jellemezve így.

A kötetben olvasható tanulmányok, a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2020. évi 4. számában megjelent írásokkal, illetve nagyobb merítésben a Családtörténeti Kutatócsoport korábbi tematikus tanulmánykötetivel kiegészítve a premodern családokról alkotott színes mozaikká állnak össze. Az egymásra is reflektáló tanulmányok sokféle szempont, módszertan és diszciplína eredményeit felvonultatva mutatják be a magyarországi (mozaik)családok és azok tagjainak stratégiáit, egyéni és közösségi megéléseiket, érzelmeiket és gondolataikat. Anyák, apák, szülők, gyerekek, házastársak vérségi és jogi szinten értelmezhető rokonok viszonyait, mikro- és makroközösségeiket. A kötetben megjelent írások tanulsága, hogy a családtörténeti kutatások rengeteg lehetőséget, módszertani és szemléleti kihívást tartogatnak, amelyek beépítésével jelentősen árnyalható az egyéni életutak, a családok és közösségek története.

Bódai Dalma

### Felhasznált irodalom és rövidítések

#### ERDÉLYI (SZERK.)

- 2019 ERDÉLYI Gabriella (szerk.): *Érzelmek és mostohák a régi Magyarországon. Mozaikcsaládon a régi Magyarországon, 1500–1850.* Budapest, MTA BTK, 2019.
- 2020 ERDÉLYI Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.